

<http://dx.doi.org/10.16926/zc.2019.45.19>

Beata URBANOWICZ

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

**Agnieszka Dziarmaga, Dorota Koczwańska-Kalita,
Edyta Majcher-Ociesa(red.), „Nasi sąsiedzi –
Żydzi”. Z dziejów relacji polsko-żydowskich na
Kielecczyźnie w XX wieku, IPN – Warszawa 2018,
ss. 296, ISBN 978-83-8098-157-7**

Spśród mniejszości narodowych w Polsce międzywojennej liczną grupę stanowili Żydzi, a proces osiedlania się ich na ziemiach Rzeczypospolitej można datować już od XII wieku. Jednakże dla nieżydowskich mieszkańców Polski świat Żydów był trudno dostępny z powodu różnicy religii, wyglądu, języka, pisma, a w konsekwencji nieznany i tajemniczy. Społeczność ta jednak przez wieki na trwale wpisała się w polską historię, kulturę, obyczajowość i świadomość narodową. Przedwojenny żydowski świat odszedł w niepamięć i uległ zagładzie w czasie II wojny światowej.

Powyższa publikacja „Nasi sąsiedzi Żydzi”. Z dziejów relacji polsko-żydowskich doskonale wpisuje się w *społeczny obowiązek pamięci* (ze wstępu).

Należy podkreślić, iż opracowanie jest pokłosiem projektu edukacyjnego dotyczącego upamiętnienia i ochrony polsko-żydowskiego dziedzictwa w jego różnych aspektach, a mianowicie społecznym, religijnym, gospodarczym, obyczajowym, kulturowym, edukacyjnym, obywatelskim, samorządowym, medialnym i innych. Strażnikami tej pamięci są kolejne pokolenia młodych Polaków – uczniów, którzy poprzez dialog i relacje pozyskiwane od pokolenia swoich dziadków dają świadectwo istnienia dawnego dwubiegunowego świata, który odchodzi wraz z odchodzeniem jego uczestników, a archiwa rodzinne, z których korzystają autorzy są częścią polskiego dziedzictwa narodowego. Na podstawie zgromadzonych tam materiałów i relacji możemy odtworzyć nie tylko historię poszczególnych rodzin, ale także fragmenty dziejów własnego regionu czy kraju. Bez nich nakreślenie pełnego obrazu naszej historii narodowej nie byłoby możliwe.

Tym bardziej podkreślić należy ceną inicjatywę animatorów powyższego projektu, którym są: Gmina Chmielnik, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Pamięci Narodowej Delegatura w Kielcach oraz Kuratorium Oświaty w Kielcach. Celem konkursu jest upamiętnienie dziejów diaspory żydowskiej żyjącej na ziemi kieleckiej i śladów ich materialnej bytności (cmentarze, synagogi, domy modlitwy, warsztaty rzemieślnicze, krajobraz kulturowy) oraz Polaków ratujących Żydów w czasie zagłady (Regulamin Konkursu, s. 13). Ponadto bardzo ważnym elementem jest wykorzystanie ustaleń i wyników badań dydaktycznie, edukacyjnie, naukowo, popularyzatorsko i społecznie.

W trzech edycjach konkursu od 2013 roku wzięło udział 58 uczniów, którzy opracowali 34 relacje, stanowiące cenny materiał do analizy związków pomiędzy społecznością katolicką a wyznania mojżeszowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego i okupacji niemieckiej.

Autorzy, przygotowując powyższą publikację, oprócz relacji zgromadzili również rozległą i bogatą bazę źródłową. Wykorzystano wiele materiałów archiwalnych zgromadzonych w Archiwach Państwowych w Kielcach, Radomiu, Narodowym Archiwum Cyfrowym, Instytucie Pamięci Narodowej – Oddział w Kielcach oraz archiwach i bibliotekach cyfrowych. Szczególnie istotne zarówno dla wagi naukowej publikacji, jak i dziejów regionalnych są spuścizny prywatne związane z historią polsko-żydowskiego sąsiedztwa. Zbiory archiwów rodzinnych, posłużyły dla celów naukowych recenzowanego opracowania i stanowią cenny wkład doskonale wpisujący się w lokalny nurt dziejów „naszej małej Ojczyzny” – Kielecczyzny. Cennym uzupełnieniem materiałów źródłowych była także bogata literatura przedmiotu autorstwa: A. Cały, H. Węgrzynka, G. Zalewskiej, H. Nussenbauma, S. Mausberga, J. Tomaszewskiego, M. Pawliny-Meduckiej, R. Żebrowskiego, I. Schipera, M. Fuksa, J. Sz wajdo, I. Sz wajcera, J.D. Klier a, Y.H. Yerushalmi i innych. Ponadto w opracowaniu wskazano na: przewodniki, leksykony, słowniki, Dzienniki Urzędowe MWRiOP, Dzienniki Ustaw RP z lat 1918–1939, Roczniki Statystyczne RP z lat 1924–1928, pamiętniki Żydów (D. Rubinowicz), listy, zdjęcia, prasę, mapy. Stanowią one ważny element poznawczy pracy wprowadzając czytelnika w klimat opisywanych wydarzeń, w dużym stopniu decydując o jego lokalnej specyfice. Dlatego też pragnę podkreślić zasługi autorów i animatorów projektu w zakresie zachowania pamięci i przygotowania opracowania naukowego, które mogą posłużyć kolejnym pokoleniom regionalnych badaczy dziejów.

W poszczególnych częściach książki przedmiotem analizy uczyniono schematy wzajemnego postrzegania w świadomości pokoleniowej obu narodów, polskiego i żydowskiego, procesy edukacji międzykulturowej w oparciu o poszanowanie „inności” oraz elementy wielokulturowości kieleckich sztetli.

Recenzowana publikacja składa się z dwóch części: w pierwszej zamieszczono osiem artykułów naukowych, w drugiej prace uczniów nadesłane na konkurs. Autorzy artykułów: M. Maciagowski, E. Słabińska, E. Majcher-Ociesa,

J. Gapys, T. Domański, B. Gierasimowicz, A. Dziarmaga i J. Staszewska podejmują różnorodne wątki badawcze. Oscylują one wokół różnorodnych form aktywności lokalnej społeczności żydowskiej w tym kultury, religii, tradycji, edukacji, szkolnictwa gospodarki i jej recepcji w oczach polskich sąsiadów. Najbardziej dramatyczna tematyka związana jest z eksterminacją i zagładą Żydów podczas holocaustu oraz próbami i formami pomocy niesionej im przez Polaków w tym szczególnie trudnym dla nich czasie. Pamięć o Szoah to nowy element wspólnego badania historii. Odzyskiwanie zbiorowej pamięci po wojennej traumie jest procesem trudnym i skomplikowanym zarówno dla Polaków, jak i Żydów. W związku z tym tak istotne jest obecnie budowanie mostów pamięci pomiędzy pokoleniami i narodami w dobie poszukiwania nowej europejskiej tożsamości.

W części drugiej pracy zamieszczono 34 relacje świadków dotyczące życia codziennego żydowskich miasteczek na terenie Kielecczyny w okresie międzywojennym i wojennym. Obszar badawczy był bardzo obszerny i składały się na niego miejscowości: Chmielnik, Secemin, Szydłów, Nowy Korczyn, Suchedniów, Opatów, Wola Żyzna, Pińczów, Radków, Szczekociny, Dzieżgów, Staszów, Sobków, Nowa Słupia, Suchowola, Wodzisław, Sandomierz i inne.

Na podstawie powyższych materiałów można śledzić skomplikowane relacje między sąsiadującymi ze sobą społecznościami – polską i żydowską – w badanym okresie. W wywiadach następuje konfrontacja pamięci z minioną rzeczywistością, a historia mówiona jest cennym źródłem historycznym dotyczącym specyficznego wielokulturowego charakteru żydowskich miasteczek. Metoda ta jest źródłem subiektywnym i często bywa idealizowana lub mitologizowana, dlatego też musi być weryfikowana naukowo. W relacjach pojawiają się różnorodne wątki wspólnej historii. W okresie międzywojennym podkreślano aktywność gospodarczą Żydów w rzemiośle i handlu, co było spowodowane czynnikami kulturowymi, religijnymi i obyczajowymi. Tak oto o kontaktach ze swoimi sąsiadami Żydami mówi w swej relacji Antoni Kuligowski z Chmielnika:

Oni byli bardzo dokładni. Jak Żyd powiedział pięć groszy, to było pięć groszy. Poszła pani do Żyda kupić cukierki, landrynki za pięć groszy 15 sztuk, jest piętnaście. To trzymaj jeszcze jeden, jeszcze jeden. Nie dał mniej. Żyd jak przyszedł do kuźni mojego ojca zapłacić za wykonaną usługę, to zapłacił tyle, na ile była wyceniona. Nie rozumiał, co to znaczy zborgować, nie zapłacić, niezależnie od tego, czy był bogaty czy biedny.

W wielu relacjach przewija się także informacja, iż Żydzi nie wznecali kłótni sąsiedzkich, unikali plotek i nie wtrącali się w życie prywatne Polaków. Takie standardy w dużej mierze podyktowane były względami religijnymi, gdyż w *Księdze Przysłów* napisano:

Pracownikom nie odmawiaj zapłaty,
gdy masz możliwość działania.
Nie mów bliźniemu „Idź sobie, przyjdź później,
dam jutro” – gdy możesz dać zaraz.
Nie spiskuj przeciwko bliźniemu,

gdy mieszka przy tobie beztrąsko.
Niesłusznie nie sprzeczasz się z nikim,
o ile zła ci nie wyrządził (...)
Księga Przysłów 3, 27–30.

Kolejnym wątkiem zawartym w wywiadach były wspomnienia związane z pełnym tragizmem życia w gettach, ich likwidacja (14 relacji) oraz deportacja Żydów do obozów zagłady. Z badań wynika, że pomoc Żydom w regionie świętokrzyskim polegała w większości przede wszystkim na pomocy doraźnej i jednorazowej, choć dla przykładu rodzina Baniów z Pińczowa skutecznie ukrywała Żydów przez 840 dni, za co została odznaczona medalem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”, przyznawanym przez Instytut Męczenników i Bohaterów Holocaustu. Dla przykładu w Polsce legitymuje się tym odznaczeniem 6351 osób, a w Europie około 22 tysiące, czyli Polacy stanowią 29% ogółu uhonorowanych.

W mojej ocenie publikacja ma istotne znaczenie nie tylko dla wąskiego grona historyków, ale przede wszystkim kierowana jest do społeczności lokalnej oraz Żydów mieszkających poza granicami naszego kraju. Jak wynika z badań, dzieje kieleckich sztetli mają wymiar nie tylko historyczny, lecz znacznie szerszy społeczny. Stanowią one zatem cenne uzupełnienie historii regionu. Praca została napisana w oparciu o rozległą kwerendę archiwalno-biblioteczną i historię mówioną z widoczną, dogłębną znajomością problematyki. Wykorzystano wiele różnorodnych źródeł historycznych, poczynając od archiwalnych zespołów aktowych, poprzez źródła narracyjne publikowane i niepublikowane. Lektura całości przekonuje, iż autorzy dobrze wywiązali się z podjętego zadania, łącząc profesjonalizm badawczy i naukowe standardy warsztatowe z właściwą formą prezentacji.

Reasumując, *Nasi sąsiedzi – Żydzi* to cenny wkład w zagadnienia dotyczące ochrony pamięci o duchowej spuściźnie żydowskich sztetli na ziemi kieleckiej, na co niewątpliwie region i społeczność ta zasługuje.